

це ефективна умова формування здорових основ життєдіяльності молоді людини. Вона сприяє задоволенню базових потреб підлітка в різноманітній творчій діяльності, визнанні та повазі з боку оточуючих, самореалізації і самоствердженні, задоволенні й успіху, сприяє розвитку соціальної компетентності та відповідальності.

Теоретичні та практичні засади проаналізованих нами освітньо-профілактичних програм є цікавими і продуктивними для українських педагогів, освітян і батьків, оскільки можуть бути використані для розв'язання проблеми насильства і конфліктів у шкільному середовищі, виховання звичок толерантної поведінки, набуття учнями досвіду моральної та соціально відповідальної поведінки, навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок через партнерську взаємодію школи з органами охорони правопорядку.

На нашу думку, такі освітньо-профілактичні програми становлять значний інтерес для української педагогіки і за належної адаптації можуть бути використані у процесі вдосконалення вітчизняної системи морального виховання як молоді, так і всіх членів громади, а також є перспективними напрямками виховної роботи, що забезпечують реконструкцію педагогічного процесу на основі демократичних принципів. Зауважимо, що однією з тенденцій розвитку концепцій морального виховання учнів у сучасній педагогіці США є посилення інтересу до організації шкільних громад як добровільної форми дитячих об'єднань, що діють на основі спільного навчання, сусідства, ідей тощо. Взаємодія громадських служб зі школою дає можливість розбудувати школу як відкриту соціальну систему через впровадження ефективних форм соціального партнерства з представниками інших сфер суспільного життя, зокрема спеціалістами правозахисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернякова А. Партнерство школи й органів охорони правопорядку в профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі: досвід США / А. Чернякова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Л. Українки. Серія: Педагогічні науки. – Луцьк: Волинський національний університет імені Л. Українки, 2010. – Вип. 13. – С. 227–231.
2. Як боротись з насиллям в школі? (Проблема насильства та агресивних дій учнів ЗОШ і як їй протистояти): [навчально-методичний посібник / за ред. О. Луценко]. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – 107 с.
3. Ennett S. How Effective Is Drug Abuse Resistance education? A meta-analysis of Project DARE outcome evaluations / S. Ennett, N. Tobler, C. Ringwalt, R. Flewelling // American journal of Public Health. – 1994. – № 84 (9). – P. 1394–1401.
4. Gang Resistance Education and Training [Online resource]. – Access : <http://www.great-online.org>.
5. Skaggs Sh. Drug Abuse Resistance Education [Online resource] / Sh. Skaggs // Encyclopedia of Substance Abuse Prevention, Treatment, & Recovery. SAGE Publications. – 2008. – Access : http://sage-ereference.com/substance/article_n124.html.

Сюзанна Шидлюк,
студентка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ У КОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ-ЖЕРТВАМИ НАСИЛЛЯ

У статті розкрито терапевтичний потенціал індивідуальної та групової арт-терапії та обґрунтовано доцільність її застосування в якості основного чи допоміжного методу лікувально-корекційного впливу щодо дітей, які постраждали від насильства. Проаналізовано зарубіжний досвід психологічного супроводу дітей-жертв насильства з емоційними, психічними та фізичними порушеннями в ході їх занять образотворчою творчістю з метою лікування та реабілітації.

Suzanna Shydlukh

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE OF USING ART THERAPY IN CORRECTIONAL WORK WITH CHILDREN VICTIMS OF VIOLENCE

The article outlines the therapeutic potential of individual and group art therapy and proves the necessity to use it as a primary or supplementary method of treatment and correctional work with children victims of violence. Foreign experience of psychological work with children victims of violence with emotional, mental and physical disabilities during their fine art activities in the process of treatment and rehabilitation is analyzed.

Арт-терапія є найбільш давньою та природною формою корекції емоційного стану, яку можна використовувати для зняття накопиченої психічної напруги, заспокоєння чи зосередження. Водночас, це спеціалізована форма психотерапії та розвиваючої психології, заснована на творчому самовираженні за

допомогою різних видів мистецтва (живопис і малюнок, ліплення, музика, танець, театр). Творчість як дитини, так і дорослого, реалізована у процесі арт-терапії, дає можливість у символічній формі висловити та відтворити внутрішні почуття, переживання, сумніви, конфлікти та сподівання, повторно пережити важливі події, позаяк спонтанна образотворча діяльність здатна виражати неусвідомлюваний зміст психічного життя [7].

Активний розвиток арт-терапії в нашій країні і за кордоном супроводжується дослідженням її терапевтичного потенціалу щодо різних патологічних станів і категорій клієнтів. Значний інтерес у спеціалістів породжений можливістю застосування арт-терапії в якості основного чи допоміжного методу лікувально-корекційного впливу щодо дітей, які постраждали від насильства, перенесли одноразову або багаторазову психічну травму, пов'язану з насильством.

Наявні в науковій літературі дані вказують на значний потенціал арт-терапії в наданні допомоги дітям-жертвам насильства. Невербальний характер вираження травматичного досвіду в ході арт-терапії робить ситуацію роботи з матеріалом безпечнішою для клієнта. Велике значення має і те, що художня експресія доступна як дорослим, так і дітям; вона здатна заціпати досвід, пов'язаний з різними стадіями психічного розвитку, в тому числі дуже ранніми. В останні роки зростає також інтерес фахівців до визначення графічних індикаторів перенесеного насильства, що може мати велике значення як для діагностики викликаних ним порушень психічної діяльності, так і в експертній роботі, пов'язаній з проведенням розслідувань випадків насильства.

Науковці підкреслюють цінність використання арт-терапії в роботі з дітьми та підлітками, які постраждалими від сімейного [2; 6], сексуального [2; 4; 5] та інших видів насильства [1; 3; 7; 8]. Це пов'язано з невербальним характером експресії під час сеансів арт-терапії, що дозволяє відреагувати складні почуття, у тому числі деструктивні тенденції. При цьому, завдяки використанню різних матеріалів і образів, дитина може висловлювати подібні переживання, не завдаючи шкоди ані собі, ані оточуючим [2, с. 8].

О. Копитін наголошує, що образотворча діяльність сама по собі може бути потужним терапевтичним фактором, оскільки допускає різні способи поведінки з художніми матеріалами. Одні з них дозволяють досягати седативного ефекту і знімати емоційну напругу. Інші – відреагувати травматичний досвід і досягти над ним контролю. Перенесення почуттів клієнта на образотворчі матеріали і образи також робить арт-терапевтичний процес більш психологічно і фізично безпечним для обох сторін і надає додаткові можливості для рефлексії та когнітивного опрацювання травматичного досвіду з опорою на метафори і засоби символічного дискурсу.

Винятково цінним при роботі з дітьми-жертвами насильства є те, що у своїх відносинах з фахівцем дитина може встановити оптимальну для себе психологічну дистанцію, оскільки художні матеріали та образи є своєрідними посередниками в його транзакціях з фахівцем. Натомість використання лише вербальних засобів комунікації робило б травмовану дитину занадто вразливою у терапевтичних відносинах [2, с. 9].

У науковій праці О. Копитіна «Арт-терапия жертв насилия» (Москва, 2009) здійснено теоретичний аналіз результатів практичного використання арт-терапії зарубіжними науковцями, психологами-практиками, психотерапевтами [2]. Акцентується на тому, що завдяки арт-терапії дитина стає спроможною відновити втрачене почуття власної гідності (Franklin, 1992; Stember, 1980) і реалізувати більш широкий репертуар захисно-приспосувальних реакцій. Деякі автори також відзначають велику цінність фізичного контакту жертв насильства з різними матеріалами, що дозволяє не тільки відреагувати травматичний досвід (Sagar, 1990), а й оживити сферу фізичних відчуттів, заблокованих у результаті травми (Carozza & Hierstienner, 1982).

При роботі з дітьми-жертвами насильства в даний час використовується як індивідуальна, так і групова арт-терапія [1; 4; 6]. Підходи до індивідуальної арт-терапії можуть бути різними, в тому числі за ступенем директивності фахівця. Хейгуд (Hagood, 1992) стверджує, що до тих пір, поки не буде використана та чи інша форма директивної терапії, дитина уникатиме обговорення переживань, пов'язаних, наприклад, із сексуальним насильством. Левінсон (1986) описує «терапію, що вивільняє почуття» у формі організованої ігрової діяльності, яка сприяє відреагуванню почуттів, пов'язаних з перенесеною психотравмою.

Водночас інтенсивний характер відносин при індивідуальній арт-терапії створює потенційно небезпечну ситуацію для клієнта, здатну провокувати травматичний досвід (Young & Corbin, 1994). Довіра дитини, що пережила насильство, до психотерапевта нерідко формується дуже повільно, і це може відбутися лише за наявності чітких меж і структури психотерапевтичних відносин, а також при безумовному прийнятті арт-терапевтом її переживань і образотворчої продукції (Malchiodi, 1990).

На відміну від індивідуальної терапії, групова терапія позбавлена тих складних моментів, які пов'язані з інтенсивними терапевтичними відносинами і втручаннями арт-терапевта в особистий простір дитини. Тому більшість клініцистів рекомендують використовувати в роботі з жертвами сексуального насильства насамперед групову арт-терапію (Knittle & Tuana, 1980; Steward et al 1986). Ця форма терапії також дозволяє долати почуття соціальної ізоляції і стигматизованості, пережиті багатьма жертвами сексуального насильства

(Knittle & Tuana, 1980; Carozza & Hierstiener, 1982; Berliner & Ernst, 1984; Wolf, 1993), а також дітьми з дисфункційних сімей.

Поряд з груповими заняттями, з постраждалими від насильства дітьми рекомендують проводити групові заняття спільно з матерями та іншими близькими дитині особами, про що пише, наприклад, Хейгуд (1991).

Проведене у Великобританії дослідження (Мерфі, 2001), спрямоване на визначення того, які форми арт-терапії найбільш часто використовуються в роботі з неповнолітніми жертвами сексуального насильства, показало, що діти до п'яти років брали участь, головним чином, в індивідуальній арт-терапії, в той час як підлітки займалися, здебільшого, в групах. Групова арт-терапія, як правило, була розрахована на більш короткий термін і тривала не більше дев'яти місяців. Деякі респонденти в дослідженні Дж. Мерфі також відзначали, що певна директивність на початку індивідуальних занять сприяла зниженню тривоги (під директивністю мали на увазі, зокрема, читання історії чи казки, або пропозицію використовувати конкретні образотворчі засоби).

При проведенні групової арт-терапії, як правило, виникає необхідність організувати спільну роботу учасників, а тому елементи директивності будуть неминучі. Водночас, директивність в одних випадках може зводитися до підтримання спеціалістом певної структури занять та підтримання їх чітких часових меж, при наданні учасникам значної свободи дій. В інших випадках ведучі дають учасникам груп різні завдання або теми, або рекомендують їм ті чи інші конкретні матеріали і способи діяльності, вважаючи, що це сприяє зняттю напруги і дозволяє запобігти хаотичному «вихлюпуванню» почуттів [4].

На сьогоднішній день існує велика кількість публікацій, присвячених дослідженню графічних ознак перенесеного дітьми насильства. Предметом підвищеної уваги серед фахівців у сфері психічного здоров'я, насамперед арт-терапевтів, стає виявлення графічних індикаторів перенесеного сексуального насильства (Cohen&Phelps, 1985; Sidun&Rosenthal, 1987; Hibbard&Hartmann, 1990). У США, наприклад, є випадки використання дитячих малюнків як свідчень вчиненого злочину, при цьому арт-терапевти іноді беруть участь у розслідуванні в якості експертів.

Загалом, образотворча продукція і способи поведінки дітей з різними образотворчими матеріалами відрізняються більшою варіабельністю порівняно з дорослими, а тому суттєве значення мають візуально-графічні індикатори насильства. Символічні елементи зображення, що мають велику значимість у діагностиці сексуального насильства у дорослих, не можуть при роботі з дітьми розглядатися в якості надійних індикаторів насильства хоча б тому, що здатність до символічної експресії проявляється у дітей в процесі арт-терапії поступово. Такій експресії часто передують досимволічні образотворчі форми та найпростіші маніпуляції з матеріалами.

Якщо говорити про найбільш характерні образотворчі прояви для дітей-жертв насилля, то, згідно С. Сагара (1990), такі діти нерідко намагаються змішувати різні фарби і матеріали, які вони потім розмазують по плоскій поверхні або вміщують у будь-яку місткість для того, щоб арт-терапевт зберіг їх у надійному місці. Подібні дії дітей можуть виражати якусь «таємницю», яку дитина до цього тримала в собі.

Під час образотворчої діяльності діти, які перенесли сексуальне насильство, часто використовують велику кількість води чи іншої рідини. Дитина прагне зберегти подібний розчин або «кашу» протягом декількох тижнів, закриваючи його в будь-якій місткості. Іноді діти заявляють, що цей розчин є «отрутою» або «ліками». Художні об'єкти та матеріали часто стають для таких дітей своєрідним об'єктом для спрямування деструктивних дій (Sagar, 1990; Levinson, 1986). Нерідко деструктивні маніпуляції набувають особливо активного характеру, призводячи до забруднення доквілля та самої дитини. Іноді деструктивні дії діти спрямовують на спеціаліста або на самих себе.

Більшість арт-терапевтів, які були респондентами в дослідженні Дж. Мерфі (2001), відзначали прагнення дітей псувати «хороші» чи «чисті» малюнки шляхом їх зафарбовування, спалювання або проколювання: ця тенденція певним чином пов'язувалася з тим, що діти, які є жертвами насильства, самі схильні його здійснювати. Гнів і бажання покарати кривдника спрямовується на образотворчі матеріали і є причиною пошкодження вже створених образів. Глиняні фігурки мнуть чи проколюють, сиру глину можуть кинути в малюнок із зображенням кривдника, можуть м'яти готові малюнки і кидати їх у відро для сміття, топтати або рвати на шматки.

Деякі діти, які пережили насильство, в процесі образотворчої діяльності неусвідомлено «програють» травматичну ситуацію знову і знову, немов намагаючись знайти над нею контроль. У той же час, враховуючи символічну, метафоричну природу художніх образів, дитиною, як правило, не усвідомлюється їх зв'язок з конкретними обставинами насильства [1; 5]. Для таких дітей також характерне створення зображень неповноцінних персонажів, а також таких, які відчувають страх і відчай, або знаходяться в небезпечній для них ситуації. Це може відображати особливості самосприйняття таких дітей. Подібні особливості образу Я

дітей-жертв насильства добре проявляються як в спонтанній, так і спеціально організованій образотворчій діяльності, у тому числі при використанні деяких проєктивних графічних методик (н-д, тестів Сільвер).

У художній діяльності дітей з неблагополучних сімей, які пережили насильство, а також тих, хто став свідком сцен насильства, часто присутні повторювані елементи. Такі діти використовують мистецтво для самозаспокоєння, часто зображаючи повторювані лінії, штрихи і точки при малюванні, змішуючи і накладаючи фарби одна на одну.

В останні роки для визначення ознак перенесеного насильства в образотворчій продукції дітей стали застосовуватися спеціальні арт-терапевтичні діагностичні методики, такі як рисункові тести Сільвер і діагностична малюноква серія (ДМС). Тест «Діагностична малюноква серія» був розроблений американськими арт-терапевтами Барбарою Лесовіц, Шійрою Сінгер, Ганною Райнер і Беррі Коеном в 1982 році (Lesovitz, Singer, Rayner, Cohen) як системний інструмент арт-терапевтичних досліджень. Деякі арт-терапевти почали використовувати ДМС в роботі з дітьми, які перенесли різні форми сімейного насильства, а також які були свідками насильства над матерями (Woodward, 1998).

Виходячи з наявних публікацій, пов'язаних з дослідженнями механізмів і ефектів образотворчої діяльності людей в умовах психічної норми і патології, Келіш (Calisch, 1992) називає такі основні переваги використання візуальних, символічних образів і образотворчої діяльності, терапії та саморегуляції:

- образи дозволяють висловлювати почуття; вони також викликають різноманітні емоційні реакції і слугують психологічним змінам;

- символічні образи зачіпають як свідомий, так і несвідомий рівні психічної діяльності, забезпечують доступ до довербальних форм психічного досвіду; допомагають у розкритті проблемного психологічного матеріалу і в подоланні захистів;

- символічні образи розкривають минулий та поточний досвід, а також дозволяють висловлювати уявлення про майбутнє; нові ситуації і моделі поведінки можуть бути змодельовані і програні в образній формі, перш ніж вони знайдуть своє вираження в реальній поведінці і будуть осмислені;

- символічні образи сприяють абстракції і формуванню комплексних уявлень.

Усе це у сукупності може мати велике практичне значення при наданні арт-терапевтичної допомоги жертвам насильства.

Аналіз зарубіжного досвіду психологічної допомоги та супроводу дітей-жертв насилля дає підстави для висновку про терапевтичний потенціал індивідуальної та групової арт-терапії та доцільність її застосування в якості основного чи допоміжного методу лікувально-корекційного впливу щодо дітей, які постраждали від насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елисеєва Т. А. Место арттерапии в системе реабилитации несовершеннолетних / Т. А. Елисеєва / *Работник социальной службы*. – 2007. – № 1. – С. 57 – 63.
2. Копьтин А. И. Арт-терапия жертв насилия / Сост. А. И. Копьтин. – М. : Психотерапия, 2009. – 144 с.
3. Мардер Л. Мир цветов и чувств : [цикл арт-терапевтических занятий с детьми дошкольного и младшего школьного возраста] / Л. Мардер / *Школьный психолог* (Прил. к газ. «Первое сентября»). – 2006. – №20. – С. 19 – 30.
4. Мэнделл Дж. Г. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, перенесшими сексуальное насилие / Дж. Г. Мэнделл, Л. Дамон при участии П. К. Кастальдо и др. ; пер. с англ. А. В. Байгузова. – М. : Генезис, 1998. – 160 с.
5. Мэрфи Дж. Арт-терапия в работе с детьми и подростками, перенесшими сексуальное насилие // *Практикум по арт-терапии* / Под ред. А. И. Копьтина. – СПб. : Питер, 2001.
6. Струевич С. Н. Использование арттерапевтических технологий в работе с детьми, пережившими семейное насилие / С. Н. Струевич // *Работник социальной службы*. – 2009. – № 2. – С. 68 – 79.
7. Уэлси К. Часть целого : арт-терапия в школе // *Исцеляющее искусство* : Журнал арт-терапии. – 2000. – Т. 3. – № 2. – С. 16 – 34.
8. Хеуш Н. Контрперенос арт-терапевта : Работа с беженцами – жертвами организованного насилия // *Арт-терапия – новые горизонты* / Под ред. А. И. Копьтина. – Москва : Когито-Центр, 2006.